

یادی از ابن عربی آموزگار تاویل

محمد جواد ادبی

است دام را» پس باید مجال نظر را فراخی بخشید و مستان سحرخیز را به یاری طلبید تا شاید کمند عقل دانا بتواند نقل حدیثش را نوش کند. می‌توان علی‌التحقیق به این امر اشاره داشت که در کمتر کشوری مثل کشور ما، ایران، به این شگرف‌مرد و اندیشه‌هایش به نحوی عمیق و گسترده پرداخته شده است. حتی می‌توان ادعا کرد سهم ایرانیان در طول تاریخ برای شناساندن اندیشه‌ها و نظرات این نادره دهر، به آفاق تفکر جهان بیشترین سهم بوده است، که از قالب شروح متفاوت و عمیق بر «فصوص الحکم» او گرفته تا بسط بقیه اندیشه‌های او در کتاب‌های متعددش، از جمله «فتوحات مکیه» نمایان‌گر است. از اولین آثاری که پس از انقلاب درباره شناخت جغرافیای شخصیتی و اندیشه‌ای ابن عربی به رشته تحریر در آمده، کتاب «محی‌الدین ابن عربی چهره برجسته عرفان اسلامی»، اثر دکتر محسن جهانگیری است که در سال ۱۳۵۹ انتشار یافته، که الحق والانصاف اثری گران‌سنگ در این زمینه به شمار می‌رود. پس

آورد و چراغی شد فراراه او، آن‌چنان که او پس از تربیت علمی و شهودی اولیه در اشبیلیه راه سفر و کسب شناخت در پیش می‌گیرد و در این «قدم صدق»ی که برمی‌دارد از تونس، مراکش، مصر و بغداد گرفته تا مکه و مدینه راه می‌پوید و در کنار معرفت فلسفی، آگاهی عرفانی را نیز در کار می‌کند. آن‌چنان که بالقب «شیخ اکبر» در گستره عرفان نظری اسلامی جاودانه می‌شود. او از زمره نادر مؤلفانی است که بیش از پانصد اثر مجمل و مفصل را در سنت عرفانی اسلامی از خویش به یادگار نهاده است. از میان این آثار «الفتوحات المکیه» دایرة المعارف عظیم و پر حجم عرفان است که در میانه سال‌های ۵۹۸ تا ۶۳۵ هجری تألیف شده و چکیده آن در عهد پختگی عقلی و روحی شیخ در قالب «فصوص الحکم» نمایان گشته است.

اندیشه جوال این ترجمان علوم ربانی و صوفی بزرگ مرسیه به‌سادگی در دفتر دانایی انسانی صید نمی‌شود؛ چراکه «عنقا شکار کس نشود دام باز چین/کان‌جا همیشه باد به دست

در شب دوشنبه، هفدهم رمضان المبارک سال ۵۶۰ هجری، آن شب که حسن بن محمد در مصلاهی قلعه الموت عید قیامت را اعلان کرد، شصت و نه سال از جنگ‌های صلیبی می‌گذشت، اما هیچ کس فکر نمی‌کرد که در همین شب در شهر مرسیه در کشور پهنای اندلس کودکی چشم به جهان گشوده که وحدت متعالی ادیان را در عشق می‌طلبید و آشتی‌جویانه ندا درمی‌دهد که «ادین بدین‌الحب»^۱. او کسی نبود جز ابوبکر محمد بن علی بن عبدالله از تبار حاتم طایی، معروف به «محی‌الدین ابن عربی». زیست نوجوانانه او معاصر با حیات فیلسوف شهیر اندلس، ابن رشد بود و در ملاقاتی که بین او و ابن رشد اتفاق افتاد، ابن رشد بر قدرت معنوی و اشراقی محی‌الدین صحه گذاشت و این عنقای مغرب را شایسته برترین توفیقات ربانی یافت. در بیست و یک سالگی، روحانیت حضرت عیسی او را به جایگاه تصوف رفعت داد و ذوق عشق را درون او پروراند؛ چراکه این بیک پی‌خجسته برای محی‌الدین جوان، سلام دوست را هدیه

از آن در این اواخر به آثاری نظیر صوفیسم و تائوئیسم، اثر اسلام‌شناس بزرگ و عرفان‌پروژه نام‌دار ژاپنی، توشیهیکو ایزونسو می‌توان اشاره کرد که مجموعه مقالات عمیقی در تطبیق شناخت محورهای اندیشه عرفانی ابن عربی و ساختار کلی دین تائومی باشد که به صورت تطبیقی به رشته تحریر درآمده. «وحدت وجود» به روایت ابن عربی و مایستر اکهارت، اثر دکتر قاسم کاکایی هم جزو همین آثار است که در سال ۱۳۸۱ نگاشته شده و در آن تلاش شده، دو شخصیت وحدت وجودی از دو سوی عالم، یکی از غرب و دیگری از شرق را، در کنار هم به رؤیت طلعت فرخنده فال دوست به نظاره بنشانند که البته از این رهگذر، شاخه‌های فرعی بسیاری از ایده‌های این دو بزرگ مورد تطبیق و بررسی موشکافانه قرار گرفته است.

علاقه به تعالیم ابن عربی در غرب هم در سال‌های اخیر خصوصاً پس از سال ۲۰۰۰ بسیار بالا گرفته است. در همایش اخیر دانشگاه آکسفورد در ماه می، در کالج ورسستر، که بیست و پنجمین همایش ابن عربی‌شناسی بود، در کنار سالن قرائت مقالات، بیش از یک‌صد جلد کتاب در حوزه شناخت ابن عربی و تعالی وی عرضه شد که بسیاری از آن‌ها جدید بودند. فی‌الجمله بر همین معیار، علاقه به ابن شخصیت نابغه نادره در کشور ما نیز بسیار زیاد شده و در دو ساله اخیر چند کتاب معتبر و مهم درباره وی به زیور طبع و ترجمه آراسته شده است. در این مقال می‌کوشم حادثه مبارک ابن عربی‌شناسی را در این دو سال اخیر، خصوصاً امسال بی‌بگیرم و به چند کتاب منتشرشده در این باب عطف توجهی داشته باشم. اولین آن‌ها کتاب «فرهنگ اصطلاحات عرفانی ابن عربی»، تألیف دکتر گل بابا سعیدی است که در پاییز ۱۳۸۳ توسط انتشارات شفیعی چاپ شده است. مؤلف که پیش‌تر با ترجمه آثاری نظیر ترجمان الاشواق، شجره الکون، انسان الکامل و حجاب هستی از شیخ اکبر آشنایی خود را به شناخت اندیشه‌های ابن عربی نشان داده، این بار از منظری دیگر وارد عرصه پر رمز و راز تفکر وی شده است. مؤلف در این اثر کوشیده فرهنگی بالنسبه تحلیلی-توصیفی از معانی اصطلاحات عرفانی در دستگاه معرفتی ابن عربی به دست دهد. شیخ «زبان» و شناخت آن را قدیمی‌ترین ابزار فهم متون مقدس می‌داند و از همین رو پای‌بندی‌اش به نحوی

در لغت‌شناسی و اصطلاح‌گزینی او منعکس است. حتی به اذعان کسانی چون ابوالعلائی عقیلی و برخی از شارحان دیگر، شیخ در برداشت آیات و احادیث به طوری که در تطابق با دیدگاه‌هایش باشد، به خود تردید راه نمی‌داده است و به همین دلیل اصطلاح‌شناسی او از این زاویه قابل مذاقه و بررسی بیشتر است. گستره اصطلاحات مورد توجه در این اثر، بر اساس فهرست الفبایی و استفاده از منابعی هم‌چون اصطلاحات الصوفیه عبدالرزاق کاشانی به وسعت کار افزوده است. خصوصاً این که مؤلف در این اثر نوعی اصطلاحات جدید را نیز در این فهرست اضافه کرده است؛ تعابیری چون «انکرالنگرات»، «ازدواج الکائنات» و «حروف عالیت» در کنار سرفصل‌های اندیشه ابن عربی، نظیر «حقیقت محمدیه»، «وحدت وجود»، «وحدت ادیان» و غیره، نه تنها به گستره دید شیخ اشاره می‌کنند بلکه آزادی بی‌کران تأویل را نیز در نگاه عرفانی نظری وی نمایان می‌کنند. از سویی دیگر، این اثر به واسطه این که متأخرترین اثر در حوزه اصطلاح‌شناسی عرفانی است، به واسطه کلیدواژه‌های گونه‌گونی که مؤلف مورد استفاده قرار داده، به نوعی روش اصطلاح‌گزینی در ساختار تصوف نیز اشاره دارد. در این اثر پس از توضیح معنای واژگانی اصطلاح، کاربرد خاص آن نظر شیخ مورد بررسی قرار گرفته و حتی در مواردی خاص در کنار شرح مناسب، قسمتی از کتاب یا رساله جناب شیخ نیز جهت استكمال بحث آورده شده و در ساختار بیانی عرفانی‌بلاغی مؤلف عرضه گردیده است. حجم این کتاب بیش از هزار صفحه است که پژوهندگان عرفان را به کفایت بیان درخوری، رهنمون می‌شود.

«عوالم خیال، ابن عربی و مسئله اختلاف ادیان» اثر دیگری است که انتشارات هرمس در بهار ۱۳۸۴، به بازار عرفان پژوهی عرضه کرد. دکتر قاسم کاکایی که پیش‌تر به مناسبت اثر گران‌قدر وحدت وجود از او سخن به میان آمد، ترجمه‌ای جدید از کتاب «Imaginal worlds» ویلیام چیتیک، ابن عربی‌شناس برجسته غربی را انجام داد که نسبت به ترجمه پیشین ابن اثر، که توسط دکتر یوسف ثانی انجام پذیرفته بود، از نقاط قوت بهتری برخوردار بود. ویلیام چیتیک که حدود سی سال قبل، با تصحیح ارزش‌مند کتاب «نقد النصوص» جامی توان‌مندی خود را در

عرصه شناخت اندیشه‌های ابن عربی نشان داده، «فتوحات مکیه» جناب شیخ را به‌دقت تحلیل و بررسی کرده و بر کتاب «فصوص الحکم» نیز تسلط کافی دارد. وی کوشیده در این اثر تجربیات معنایی خویش از دریای موج و پرگوه‌اندیشه شیخ را نمایان کند. چیتیک در آثار خود به دلیل آشنایی با مسائل و معضلات فکری امروز دنیا همیشه تلاش کرده پاسخ‌های سخته و کارآمدی در مواجهه با مسائل امروز از تصوف اسلامی ارایه کند، به این دلیل کتاب عوالم خیال او پاسخ‌هایی بدیع و نغز در پرتو آگاهی‌های امروزین بشری را به نمایش می‌گذارد که بررسی و مطالعه آن‌ها ضروری می‌نماید. در بخش معرفی کتاب همین شماره، به صورت مبسوط‌تر به این کتاب پرداخته شده است.

سومین اثری که در حوزه شناخت نیکو هم‌درد و نیکو مونس صدیق، جناب شیخ اکبر، نگاشته شده کتاب «احیاگر عرفان»، اثر محمد بدیعی است که پژوهشی در زندگی و مذهب ابن عربی به حساب می‌آید. مؤسسه فرهنگی و انتشاراتی پازینه در تابستان ۱۳۸۴ این اثر را منتشر کرده است. این کتاب، دومین اثری است که از سوی این انتشارات درباره شیخ اکبر به خامه طبع آراسته شده است؛ چراکه پیش‌تر در بهار ۱۳۸۳ کتابی با عنوان «اسم اعظم» از سوی این انتشارات چاپ شد. اسم اعظم شرح بالنسبه مفصلی بود بر کتاب «الاسری الی مقام الاسری» جناب شیخ. این کتاب که ثمره سیر و سلوک شیخ با جوانی به نام محمد در دمشق است و گزارش حرکت عرفانی شیخ و آن جوان به سمت عوالم ملکوتی است با زبانی رمزدار، پیچیده و گاهی کاملاً مبهم، پرده از برخی حقایق آسمانی برداشته است. شرح دکتر علی باقری بر این کتاب، توانسته تا حدی برخی فرازهای کتاب شیخ را مورد تحلیل عرفانی قرار دهد. این کتاب در نوع خود جزو اولین کتبی است که به شرح کتابی خاص از شیخ، غیر از «فصوص الحکم» وی عطف توجه داشته که می‌تواند خود سرآغاز مبارکی باشد بر شرح برخی دیگر از کتاب‌های جناب شیخ؛ چراکه پیغام آشنای دوست اگر به طنین بالاتری انتشار یابد، وسعت بیداری و تأثیرش بر قلوب مستعد بیشتر خواهد بود. مع‌الوصف تنها ترجمه آثار شیخ کفایت نمی‌کند، بلکه شرح کتب ایشان نیز از ملزومات شناخت حقیقی طریقت عرفان اسلامی است.

اما کتاب احیای عرفان چشم همت را به جانبی دیگر متعلق کرده است. نویسنده در این کتاب که از دوازده فصل تشکیل شده است، جد و جهد خویش را بر این گمارده است که از زندگی نامه، سفرها، اساتید و کتب وی گرفته تا شارحان و آشنایان با اندیشه های او را مورد توجه قرار دهد. مؤلف در چهار فصل اول کتاب که درباره زندگی شیخ و آثار اوست، کوشیده روایات مختلفی را که از تواریح و سخنان ابن عربی شناسان درباره مسایل فوق مطرح است، در کنار هم تدوین کند و به صورتی منسجم آن ها را ارائه نماید. اما از فصل پنجم به بعد، مباحث جدیدی در کتاب مطرح می شود که پیش تر تنها به صورت پراکنده، در کتب یا مقالات دیگر مورد اشاره قرار گرفته بودند. بررسی دیدگاه های موافقان و مخالفان شیعه و سنی نسبت به شیخ و اندیشه های ایشان و نظر علمای معاصر در ایران، نظیر مرحوم امام، شهید مطهری، علامه حسن زاده آملی، آیت الله جوادی آملی و دیگران درباره شیخ، از نکات بااهمیت این فصول به شمار می رود. مؤلف در بررسی این نظریات کوشیده در عین ایجاز سخن، با تلفیق مناسب نظریات و ارجاعات مختلف منابع، تصویری صحیح و دقیق از قضاوت ها و نظریات دانایان این عرصه را بروز دهد. فصل هشتم و نهم این کتاب درباره مذهب ابن عربی و مقام اهل بیت در نظر وی است. چرا که شیخ در کتاب فتوحات خویش به اهل بیت خصوصاً حضرت بقیة الله -عج- به نحو مستقیم پرداخته و حتی داستان دیدار خود با ایشان در مدینه را بیان می دارد. قضاوت درباره اهل تشیع یا تسنن بودن او کار آسانی نیست. فرضیه «تقیه» از یک سو و بحث تفکیک ناپذیری عرفان شیعی از عرفان سنی از سوی دیگر کار را به اقامه دلایل مختلف بر شیعه بودن شیخ کشانده و دلایل شیخ بهایی، قاضی نورالله شوشتری و میرزا محمد امین استرآبادی درباره تشیع شیخ مورد بررسی قرار گرفته و در فصل نهم به صورت مستوفی به دیدگاه شیخ درباره اهل بیت، خصوصاً حضرت امیر -ع- و حضرت صاحب الزمان -عج- پرداخته شده و حتی به برخی روایات اهل بیت در آثار ابن عربی نیز اشارت هایی رفته است. در فصل دهم کتاب، به عرفان عملی ابن عربی و نوع نگاه او به سیر و سلوک، عطف توجه شده و حتی بیان شده که شیخ در نامه اش به فخر رازی وی را

به ریاضت، مجاهدت و خلوت هدایت کرده و هشدار داده که ریاضت ها و مجاهدت ها می بایست مشروع باشند. از آن جایی که ابن عربی بیشتر به عرفان نظری معروف است تا عرفان عملی، مطالعه این فصل منظر وی را در مورد سیر و سلوک عملی مطرح می کند. مؤلف در دو فصل پایانی هم به برخی سؤال ها و اشکال ها درباره شیخ و نظریات او پاسخ داده شده است. فی الجمله در یک نظر می توان این کتاب را بررسی عقاید و دیدگاه های شیخ از دید علمای پیشین و کنونی حوزه علمیه به حساب آورد؛ چراکه جایگاه اصلی شرح و بسط دیدگاه های شیخ در ابتدا حوزه علمیه بود و در زمانه معاصر به مراکز علمی دیگر هم گسترش یافته است...

پاییز امسال نیز کتابی دیگر از شناخت ابن عربی را به همراه خویش آورد. این کتاب «تخیل خلاق در عرفان ابن عربی» نام داشت که انتشارات جامی آن را منتشر کرد. نویسنده کتاب، شرق شناس، فیلسوف و اسلام شناس برجسته هانری کربن است. وی که هم در تاریخ فلسفه اسلامی دستی توانا داشته و هم در سهرودی شناسی قدمی به پیش برداشته در حوزه تصوف نیز آثار گران بهایی از خود به جا نهاده است. ترجمه این اثر گران سنگ که از متن انگلیسی ادبی-عرفانی سنگینی نیز برخوردار بود کار ساده ای نمی نمود، اما مترجم کتاب، دکتر انشاء الله رحمتی که پیش تر آثار ارزشمندی چون «معرفت و معنویت» اثر سید حسین نصر را در کارنامه خود دارد، به خوبی و روانی توانسته است از عهده این کار برآید و چوتان آثار پیشین خود ترجمه ای دقیق و کارآمد را ارائه کند. نمایه اصطلاحات فارسی-انگلیسی پایان کتاب این سخن را به روشنی نمودار می کند که در بسیاری موارد، از واژگان معادلی استفاده شده است که پیش از این، در ترجمه متون تصوف، کم تر از آن ها استفاده شده است و حتی در برخی موارد معادل سازی جدید نیز صورت گرفته است. از آن جایی که کربن در این کتاب به ابن عربی با توجه به مبانی فکری خویش و از منظر پرسش های ذهنی خود توجه داشته، مترجم کوشیده در مقدمه کتاب به نحوی نسبتاً تفصیلی به موضوع هایی نظیر پدیدارشناسی، تاریخ قدسی، معنای خیال و عقل فعال در ساختار اندیشه کربن بپردازد تا از این دریچه، مطالب طرح شده در فصول مختلف کتاب

درباره ابن عربی جایگاه خویش را در تفکر کربن بنمایاند. کربن در پیش گفتار به کلیت تفکر ابن عربی و متحنی زندگی او می پردازد و بلوغ معنوی او را مقتدرانه و نادری می داند که خود، معیار راست اندیشی خاص خویش و زمانه خویش است؛ زیرا اینان نه به زمانه خود تعلق دارند و نه به راست اندیشی زمانه خود؛ چراکه شخصیتی چون محی الدین ابن عربی، فراتر از مرزهای فهم زمانه خود گام می زند، خصوصاً این که داشتن مرشدی بنام «خضر» به او یک ساحت «فراتاریخی» متعالی نیز بخشیده است. کربن در دو بخش «شفقت و رحمت الاهی» و «تخیل خلاق و نیایش خلاق» به محورهایی از اندیشه ابن عربی تذکار می دهد که هر یک از آن ها در این طیف نورانی، جایگاهی خاص خود را کسب می کنند. رحمت باری تعالی در این کتاب، نوعی انکشاف الاهی بر انسان تلقی می شود که در آن حاکمیت و سیطره الاهی تأیید و تصدیق می شود. خدای آشکار شده از طریق خیال نیز تخیل وجود در یک صورت مخیل توصیف می شود تا فصول شش گانه کتاب در یک هماهنگی فلسفی-عرفانی راز الوهیت را در مراتب خیال برترین ساحت خلق شده الاهی مفروض انگارند و اذعان کنند که به یمن همین خیال است که تجلیات حادث می شوند و نیت الاهی را که مشتاق شناخته شدن است عملی می سازند. از همین رو نیایش و نماز خلاقانه دیگر تقاضا برای چیزی نیست، بلکه وسیله ای است برای ظهور خداوندگاری که خود را عیان کرده؛ زیرا خداوند نیز بر ما نماز می گذارد (یصلی علینا) یعنی خویشتن خویش را متجلی می کند تا عاشق سر بر کنار دوست، همواره در حضور سکنی گزیند... کتاب «تخیل خلاق» از میان کتب معرفی شده در سال های اخیر، در موقعیت معرفتی بهتری قرار دارد؛ چراکه در کنار بارور کردن اندیشه فلسفی ما اشراقیات روحانی ما را نیز فرهی بیشتری می بخشد و این ندا را طنین انداز می کند که: «گر تو را خاطر ما نیست خیالت بفرست/ تا شبی محرم اسرار نهانم باشد.»

پی نوشت:

۱. من به دین عشق گرویدم.